

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری / گروه نقاشی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : نقاشی

عنوان:

آنالیز رنگ در نقاشی دوره قاجار

استاد راهنما:

سرکار خانم مژگان نیکبخت

استاد مشاور:

سرکار خانم زهرا رسولی

پژوهشگر:

مریم فتح الله زاده

تایستان ۱۳۹۱

تقدیم به:

پدر و مادر مهربانم که در تمامی مراحل زندگی مرا یاری کرده
اند. با آرزوی سلامتی برای این دو عزیز.

با سپاس از :

زحمات استادان گرامی ام ، سرکار خانم رسولی و سرکارخانم

نیکبخت که در این پروژه مرا یاری کردند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مریم فتح اله زاده دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۶۳۴۴۱۰۰۰ در رشته نقاشی که در تاریخ ۹۱/۴/۲۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: آنالیز رنگ در نقاشی دوره فاجار بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و د رمواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: مریم فتح اله زاده

تاریخ و امضا:

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۱/۴/۲۶

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم/ آقای مریم فتح اله زاده از پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره به حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
دانشکده هنر و معماری

XX

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی : تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۶۰۱۱۱۹۰۱۰۲۵
عنوان پایان نامه: آنالیز رنگ در نقاشی دوره قاجار		
نام و نام خانوادگی دانشجو: مریم فتح اله زاده شماره دانشجویی: ۸۹۰۶۳۴۴۱۰۰۰ رشته تحصیلی: نقاشی	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۰/۱۰/۱ تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۱/۴/۲۶	
استاد / استادان راهنما: سرکار خانم مژگان نیکبخت استاد / استادان مشاور: سرکار خانم زهرا رسولی		
آدرس و شماره تلفن: مفتاح جنوبی، کوچه نیک، پلاک ۱۲ واحد ۱ تلفن: ۰۹۱۲۶۱۲۹۵۹۹		
چکیده : در نقاشی دوره قاجار کمال و اعتبار پیکره ها از طریق خیال پردازی و بهره گیری فراوان از ذهنیت نقاش و اتکاء به علاقه و تمایل شاه و درباریان بود، شکل می گرفت. عمده ترین مضامین نقاشی درباری دوره قاجار شخص شاه و درباریان و شاهزادگان را شامل می شد. دربار همچون گذشته مهمترین حامی هنر محسوب می گردید و در شکل گیری هنر قاجار نقش اساسی برعهده می گرفت. آثار نقاشی دوره قاجار ترکیبی از فضاها و موتیف های ایرانی و اروپایی است. البته بیشتر ایرانی است تا غربی. در این آثار روح ایرانی آنچنان حضور قوی دارد که مایه های غربی در مقابل آن رنگ می بازند. هنرمندان این دوره با بهره گیری از سنت های پیشین و تلفیق آن با ویژگی های نقاشی اروپایی می کوشند نوعی سازگاری میان این دو برقرار سازند. در واقع روش برجسته نمایی و فضا سازی ژرفنما را از نقاشی اروپا وام می گیرند، لیکن با زیبایی شناسی تزیینی ایرانی وفق می دهند. رنگ از خصوصیات مهم این دوره بود که مایه هایی از قرمز های تیره و روشن در پوشش هایی از طلایی، نارنجی و اگر با انژی فراوان حضور دارد. ولی قلمروی رنگی در پیکرنگاری درباری محدودیت یافت. رنگ اصلی و مسلط قرمز است و بعد زرد و نارنجی و گاهی سیاه.		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا
مناسب نیست

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات طرح	
مقدمه	
۱-۱ بیان مساله.....	۲
۱-۲ اهمیت تحقیق.....	۲
۱-۳ اهداف تحقیق.....	۳
۱-۴ سوالات و فرضیه های تحقیق.....	۳
۱-۵ روش تحقیق.....	۳
۱-۶ پیشینه پژوهش.....	۳

فصل دوم : عوامل مؤثر در هنر دوره ی قاجار

مقدمه.....	۵
۱-۲ تاثیر غرب بر هنر ایرانی.....	۶
۲-۲ نگارگری ایران در دوره ی صفویه.....	۹
۳-۲ فرنگی سازی.....	۱۱
۴-۲ هنر افشاریه.....	۱۳
۵-۲ هنر زندیه.....	۱۶
۶-۲ وضعیت سیاسی - اجتماعی دوره قاجار.....	۱۹

فصل سوم : نقاشی و رنگ دوره قاجار

- ۲۶ ..... ۱-۳ توصیفی از نقاشی دوره قاجار
- ۳۹ ..... ۲-۳ ویژگی های نقاشی قاجار
- ۴۵ ..... ۳-۳ پیکره نگاری
- ۴۶ ..... ۴-۳ چهره نگاری
- ۵۳ ..... ۵-۳ نقاشان قاجار
- ۵۳ ..... ۱-۵-۳ رجبعلی
- ۵۴ ..... ۲-۵-۳ میرزا بابا
- ۵۸ ..... ۳-۵-۳ مهرعلی
- ۵۹ ..... ۴-۵-۳ عبدالله خان
- ۶۱ ..... ۵-۵-۳ محمد صادق
- ۶۲ ..... ۶-۵-۳ محمود خان ملک الشعرا
- ۶۴ ..... ۷-۵-۳ صنیع الملک
- ۶۶ ..... ۸-۵-۳ کمال الملک
- ۷۳ ..... ۶-۳ تئوری رنگ
- ۷۹ ..... ۱-۶-۳ رنگ در نگارگری ایرانی

فصل چهارم : تجزیه و تحلیل چند اثر از دوره ی قاجار

- ۸۳ ..... ۱-۴ فتحعلیشاه ایستاده اثر مهرعلی
- ۹۱ ..... ۲-۴ فتحعلیشاه بایک شاهزاده در حال کشیدن قلیان اثر مهرعلی
- ۹۷ ..... ۳-۴ طبیعت بیجان
- ۱۰۰ ..... ۴-۴ جوان قاجاری در جنگ با ازدها اثر محمد صادق

فصل پنجم: نتیجه گیری

۱۰۵ ..... ۱-۵ نتیجه گیری

۱۰۸ ..... منابع و ماخذ

۱۱۰ ..... کار عملی

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۱۲	تصویر ۱-۲
۱۳	تصویر ۲-۲
۲۹	تصویر ۱-۳
۳۰	تصویر ۲-۳
۳۲	تصویر ۳-۳
۳۳	تصویر ۴-۳
۳۵	تصویر ۵-۳
۳۷	تصویر ۶-۳
۳۷	تصویر ۷-۳
۴۷	تصویر ۸-۳
۴۷	تصویر ۹-۳
۴۹	تصویر ۱۰-۳
۴۹	تصویر ۱۱-۳
۵۲	تصویر ۱۲-۳
۵۵	تصویر ۱۳-۳
۵۷	تصویر ۱۴-۳
۶۰	تصویر ۱۵-۳
۶۳	تصویر ۱۶-۳
۶۴	تصویر ۱۷-۳

٧٠	.....	تصوير ٣-١٨
٧١	.....	تصوير ٣-١٩
٧٢	.....	تصوير ٣-٢٠
٧٥	.....	تصوير ٣-٢١
٧٧	.....	تصوير ٣-٢٢
٧٧	.....	تصوير ٣-٢٣
٨٦	.....	تصوير ٤-١
٨٧	.....	تصوير ٤-٢
٨٧	.....	تصوير ٤-٣
٩٠	.....	تصوير ٤-٤
٩٠	.....	تصوير ٤-٥
٩٣	.....	تصوير ٤-٦
٩٥	.....	تصوير ٤-٧
٩٥	.....	تصوير ٤-٨
٩٦	.....	تصوير ٤-٩
٩٦	.....	تصوير ٤-١٠
٩٨	.....	تصوير ٤-١١
٩٩	.....	تصوير ٤-١٢
١٠٢	.....	تصوير ٤-١٣
١٠٣	.....	تصوير ٤-١٤
١٠٣	.....	تصوير ٤-١٥

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مساله تحقیق

آنالیز آثار برخی هنرمندان مطرح در دوره قاجار از لحاظ زیبایی شناسانه و چگونگی استفاده از رنگ به طریق علمی صورت می پذیرد که ملزم به شناخت کامل مکتب قاجار و تاثیرات دوره زندیه و ورود هنر اروپایی، مسائل سیاسی اجتماعی آن دوران می باشد. و اینکه با حفظ شیوه سنتی و تلفیق آن با دستاوردهای مدرن حال بطور نادرست، شیوه ی جدیدی بوجود آوردند که قابل تامل می باشد.

۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق

هنر امروز ما محصول پیشینه ی تاریخی و تحولاتی است که پشت سر گذاشته و برای درک بهتر آن و پیشرفت هرچه بهتر و کشف عوامل تأثیرگذار در هنر ایران اهمیت دارد. به دلیل گذار از سنت به مدرنیته است که گرچه عناصری را از طبیعت گرایی اروپایی وام گرفته اما شیوه سنتی واقعیت را از طریق چکیده نگاری و برداشت نادرست حفظ کرده است. هم تا حدودی تاثیر هنر اروپایی و هم اثرات بارز نقاشی ایرانی که همان راه پیشینیان خوداست، دارد. که می بایست از لحاظ زیبایی شناسی و رنگ مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۳ هدف تحقیق

-شناسایی مکتب قاجار

-بررسی استفاده از رنگ و ترکیب بندی در آثار نقاشی دوره قاجار

-روشن شدن بهره‌گیری از نقاشی اروپا

-شناسایی وضع سیاسی، هنری موجود

-استفاده از کتب و پژوهش‌های به عمل آمده

۱-۴ سوالات و فرضیه‌های تحقیق

-آیا بررسی رنگ در نقاشی دوره قاجار شناسایی شده است؟

-آیا زیبایی شناسایی خاصی در این آثار وجود دارد؟

-این نقاشی‌ها با آکادمی نقاشی هم خوانی دارد.

-تاثیر نقاشی اوپایی و وارد شدن مدرنیته

۱-۵ روش تحقیق

-روش کتابخانه‌ای (استفاده از اسناد و مدارک موجود)

-روش تحقیق میدانی

۱-۶ پیشینه پژوهش

تحقیقات صورت گرفته در کتاب‌ها و تحقیقات محققانی چون آرتور اپهام پوپ، ایدین

آغداشلو، یعقوب آژند و دیگران انجام شده است.

فصل دوم

عوامل مؤثر در هنر دوره ی قاجار

مقدمه

با توجه به پدیدارشناسی و تأویل و تفسیر هرمنوتیکی نقاشی دوره قاجار در فرایند تاریخی نقاشی ایران مرحله‌ی بسیار مهم و اساسی است، زیرا نقاشی قاجار نیز پدیده‌ای جدا از تمدن ایرانی نیست و هم‌سو با زمان خود از اهمیت و ارزش‌های تاریخی، اجتماعی و نیز زیبا شناسی در وه خود پیروی می‌کند.

ایران نخستین قدرت جهانی آسیا بود که با مهد تمدن غرب، یعنی یونان روبرو شد و بعد از پیروزی اسکندر، از فرهنگ یونانی تاثیر پذیرفت. اما اشکانیان و ساسانیان سنت‌های کهن ایرانی را از نو احیا کردند.

ارتباط ایران با غرب، از زمان تسلط مغول‌ها بر ایران و پایه‌گذاری دولت ایلخانی توسط هولاکو خان و توجه به غرب به منظور اتحاد و تشکیل یک نیروی بزرگ در مقابل مملوکان چشمگیر بود. ارتباط با دولت‌های غربی در زمان «اوزون حسن»، قدرت زیادی گرفت و این بار جهت مقابله با ترکان عثمانی بود. در نهایت در زمان حکومت شاه عباس شاهد گشوده شدن درهای ایران بر روی غرب است. سفیران، بازرگانان، جهانگردان و متخصصان فنون اغلب کشورهای اروپایی به طور روزافزون، بین ایران و اروپا در تردد بودند. اصفهان مرکز تجمع بازرگانان، جهانگردان، سفیران سیاسی و هنرمندان اروپایی بود. در این شرایط بود که هنر

ایرانی، برای نخستین بار، تأثیرپذیری از غرب و هنر غربی را تجربه کرد. قبل از آن نگارگری ایران از نگارگری چینی تأثیراتی را گرفته و به بهترین وجه در خود حل کرده بود به گونه ای که حاصل، کاملاً ایرانی و اصیل جلوه می کرد.

آثار نقاشی قرن دوازده و سیزده ترکیبی از فضا و موتیف های ایرانی و فرنگی است، و البته بیشتر ایرانی است تا غربی. در این آثار با توجه به تخیل و غنای شاعرانه ی آثار، روح ایرانی آنچنان حضوری قوی دارد که مایه های فرنگی در مقابل آن رنگ می بازند. هرچند که برخی بر این باورند که در این دوره، استفاده از مایه های فرنگی نیز باعث تازه شدن جسم نیمه جان نقاشی ایرانی و دمیده شدن روح تازه ای در آن شد.

۲-۱ تأثیر غرب بر هنر ایرانی

از مطالعه منابعی که چگونگی تأثیرپذیری هنر ایرانی را از غرب مورد پژوهش و بررسی قرار داده اند، می توان گفت این اثرپذیری، به راه های زیر صورت پذیرفته است:

- ارتباط ایران با غرب از طریق هیات های سیاسی، مذهبی، بازرگانی که از غرب به ایران می آمدند و آمدورفت جهانگردان و هنرمندان اروپایی به ایران.

- اعزام سفرا و نمایندگانی از ایران به کشورهای اروپایی برای مقاصد سیاسی، بازرگانی.

- انتقال ارمنیان ساکن جلفا به ایران با تصمیم شاه عباس اول و تأثیرپذیری از هنرمندان ارمنی.

- ورود آثار هنری به ایران و تماس مستقیم با نقاشان اروپایی در ایران بویژه اصفهان.

- اعزام نقاشان ایرانی به اروپا برای تحصیل سبک و روش نقاشی غربی.

«آثار توجه به نقاشی غربی، از همان نخستین سال های شهریار خاندان صفوی در ایران مشاهده می شود. چنان که شاه اسماعیل صفوی و شاه طهماسب، در همان نخستین سال های شهریار این خاندان، اجازه دادند که نقاشان و نگارگران اروپایی، پرده هایی از چهره و قیافه ی

حقیقی هر دو آنان تهیه کنند که اینک درموزه ی "رویال گالری دزوفیسی" در شهر فلورانس، نگهداری می شوند» (ذکاء، ۱۳۵۴، ص ۳۹)

نفوذ هنر غرب در هنر ایران به واسطه یک سری مرادوات از واسط عصر صفوی گسترش میابد و در دوره قاجار بطور فزاینده و بیش از پیش، هنرها را احاطه می کند. البته باید توجه داشت که این تاثیر پذیری در دورانی که کشورها و فرهنگ های مختلف با یکدیگر در ارتباط هستند کاملاً منطقی است زیرا به هر حال هر ارتباطی تاثیرات متقابلی را نیز در پی دارد ولی میزان آن بنا به ظرفیت پذیرش جامعه در هر دوره ای متفاوت است، از آنجا که در زمان صفویه و قاجار کشورهای اروپایی از لحاظ علمی در حال پیشرفت روز افزون بودند و همواره تکنولوژی و یافته های جدید علمی از غرب به ایران وارد می شد، تقلید از زندگی و فرهنگ و هنر آن ها، در ایران برای مردم به نوعی نشانه تجدد تلقی می شد و از طرفی گروه حاکم و طبقه اجتماعی ثروتمند نیز که قدرت را در دست داشتند، این طرز تفکر را ترویج می کردند و باعث می شدند که سلیقه عموم بر توجه به آثار غربی متمایل شود، در نتیجه این عوامل منجر به بالا رفتن ظرفیت تاثیر پذیری هنر ایران از غرب شد. بیشترین دلیلی که باعث تقلید هنرمندان ایرانی از هنر اروپا شد، ورود تکنولوژی های جدید از غرب به ایران است که این جریان در عصر قاجار بیش از هر دوره دیگری افزایش یافت. یکی از مهمترین آن ها، فن عکاسی است که در سال ۱۲۶۱ ه. ق وارد ایران شد.

این دانش جدید بخاطر ویژگی های منحصر بفردش که در آن زمان آرزوی بشر بود، بسیار مورد توجه همه بخصوص شاه و درباریان قرار گرفت، آن ویژگی ثبت لحظه ها بود و از آنجا که بزرگان تمایل زیادی برای ثبت چهره خود داشتند، در نتیجه عکاسی با استقبال عمومی روبرو شد. به مرور زمان بعد از ثبت عکس هایی از درباریان شاه و.. کلاً موضوعاتی که پیکره در آن ها وجود داشت. همانطور که در اروپا مرسوم بود تصاویری از ابنیه، مناظر طبیعی و... نیز گرفته شد و این موضوع منجر به ورود این مضمون ها به نگاره ها شد.

«میناس» از نخستین هنرمندانی بود که شیوه و موضوعات نقاشی اروپایی را به ایران وارد کرد. نقاشان ارمنی، با نقاشی دیوارهای کلیسا و خانه های اعیانی جلفا، چشم انداز بصری جدیدی را گشودند که سایه روشن و پرسپکتیو با آن همراه شد و جنبه ی زمینی و عینی نقاشی، غلبه یافت. غیر از جلفا، نقاشی های بزرگ دیواری در خانه ی بزرگان و اشراف و درباریان سراسر شهر اصفهان توسط نقاشان ارمنی و اروپایی و به تدریج ایرانی، رایج شد که به قصد تزئین و زیبا نمودن معماری و بویژه فضاهای داخلی بنا اجرا می شد.

شیوه ی اجرای این نقاشی های دیواری، رنگ و روغن و مقیاس آن ها بزرگ است به گونه ای که آدم ها نزدیک به اندازه طبیعی و بعضاً در اندازه طبیعی هستند، تا حدودی پرسپکتیو دارند و در زمینه ی تعدادی از آنان، منظره هایی دیده می شود که کاملاً به شیوه ی اروپایی اجرا شده اند. هدف از اجرای این نقاشی ها، زیباتر کردن و تزئین فضای زندگی و یا ثبت تصویر یک شاهزاده یا اعیانزاده برای ارضای امیالش بوده است و در نتیجه اندام انسان ها و چهره هایشان، کاملاً عینی و واقعی نیست و آرمانی است. این نقاشی های دیواری، هر چند همان گونه که اشاره شد از نگاره های کتاب آرای عصر خود، ریشه گرفته اند ولی در عین حال همان نقاشی های دیواری مربوط به سده های سه و چهار هجری را تداعی میکنند. (تصویر ۱-۲) در این تصویر، نقاشی از همان سبکی پیروی کرده است که پس از قرن ها فاصله آن را در نقاشی های دیواری دوره صفوی و سپس در مکتب زند و قاجار می بینیم. حالت انسان ها تا حدی خشک و مصنوعی ولی آرمانی است. یعنی ستون مهره های کاملاً عمودی، قفسه ی سینه ی ستبر و افراشته، کمر باریک، بازوان قوی ولی دست و انگشتان ظریف و تمام فرم ها و ترکیبات آن ها موزون و چشم نواز هستند و گردش موسیقایی خطوط و استفاده از نقش و نگار ظریف در پر کردن سطوح، بسیار چشم نواز است.

این ویژگی های تصویری با وصف کلامی شخصیت ها و قهرمانان شاهانه کاملاً هم سو است و پهلوانان نیز با همین صفات ظاهری وصف شده اند. این مشترکات ذهنی آرمان

خواهانه که نقاش و شاعر هر دو داشته اند، ایده آلی را بازآفرینی می کرد که در بسیاری از هنرهای این مرزوبوم، اشاراتی از آن را می بینیم. مفاهیم نمادین این گونه نقوش، بیش از واقعیت تصاویر، مشهود است. «در زمان های بعد، این انطباق سبک، به عنوان یک مفهوم، همچنان ادامه یافت. مثلاً شیردر هنر و ادبیات ایران، از نظر سنت، نماد سلطنت و پادشاهی است که همواره از دوران پیش از تاریخ تا قرون اخیر با بدنی کشیده و پنجه هایی محکم و دهانی باز ترسیم شده است» (سودآور، ۱۳۸۰، ص ۱۴)

از جمله ی نوآوری های نقاشی این دوره پیدایش دورنما سازی (پرسپکتیو) است که پیش از آن در نقاشی کلاسیک ایران (میناتور) وجود نداشت و نتیجه ی تاثیر نقاشی اروپایی است در هنر تجسمی این دوره. گذشته از این، منظره ها تقلید از مناظر قرن ۱۶ و ۱۷ نقاشی اروپاست. طبیعتی که نقاش تصویر می کند، از دید نقاشان اروپایی است، نه از دید خود او نه طبیعتی که خود در آن به سر می برد و آن را می شناسد.

۲-۲ نگارگری ایران در دوره صفویه

با وجود این که در دوره شاه اسماعیل جنگ های داخلی و خارجی زیادی وجود داشت ولی اوازه رنمندان و هنرنقاشی غافل نبود، بخصوص هنگامی که هرات را فتح کرد (۹۰۷-۹۳۰ ه.ق) با بسیاری از کارگاه ها و هنرمندان آشنا شد و گروهی از آنان را با خود به تبریز برد و همینطور در سال ۹۲۸ ه.ق کمال الدین بهزاد را به ریاست کتابخانه و کارگاه کتاب آرای منسوب کرد و به آن ترتیب بود که مکتب تبریز شکل گرفت. او به تربیت شاگردانی چند پرداخت که خالق مکتب صفوی در نقاشی و نقش فرش و کاشی شدند. ساختن چهره های اشخاص سرشناس زمان و ایجاد حالات روحی و روانی در چهره ها نیز یکی از ابتکارات بهزاد است. (سعیدیان، ۱۳۷۶، ۲۸۶)